

**Феномен забороненого антропологічного знання і культурні форми
його легітимізації**

Крапівник Г.О., докторант кафедри філософії ХНПУ імені Г.С.Сковороди

Статтю присвячено розгляду феномену забороненого антропологічного знання. Показано, що це явище має давні корені, і інтерес до нього є характерним для людини. На протязі епохи Модерну феномен забороненого знання не тільки отримав популярність в культурі, але й певну легітимізацію. Засоби такої легітимізації виявляються різні форми мистецтва, які актуалізують темне знання, інформують, застерігають і вчать сучасну людину контролювати свій потяг до забороненого.

Ключові слова: заборонене антропологічне знання, Модерн, легітимізація, злочин, насилля.

Розгляд феномену філософсько-антропологічного знання й пізнання людиною уходить в глибину століть. Ще з біблійних часів людину цікавить все заборонене, як невід'ємна частина процесу пізнання. Так, в Книзі Буття Бог створює і Світло і Темряву, а потім Адам і Єва порушують наказ Господа і вкушають від дерева пізнання добра і зла (звідси й «заборонений плід»). Тому не дивно, що література і мистецтво розповідають про темну сторону життя, таємниці, злочини, закони кримінального світу, невідомі широкому загалу. З приходом епохи модерну ця проблема набирає особливої актуальності, тому що об'єм знань і темп життя зростають, цивілізація і наука розвиваються, тобто прогрес ставить нові вимоги до суб'єкта. В часи середньовіччя, людський розум розглядався як слабкий, а церков наполягала на виконанні волі Бога і розділяла знання на дозволене і заборонене на основі християнських правил та норм, вона виконувала антропологічні функції регулятора, просвітника і цензора. Однак, з часом ситуація змінилася. Мала місце поступова секуляризація культури. Раніше певні спеціальні релігійні механізми дозволяли людині примиритися із світом і з самим собою (каяття, молитва і т.д.). Вони були засобами саморегуляції психіки і виконували компенсаторну функцію. В результаті секуляризації роль церкви перестала бути домінуючою. Вона поступилася своїм

місцем мирським нормам, правилам і законам. Тому, знання і пізнання надає модерній людині певну свободу дій, що лімітована дотриманням прав і свобод інших громадян того суспільства, членом якого він є.

В рамках філософсько-антропологічних, соціологічних, психологічних, культурологічних досліджень до теми забороненого знання зверталися такі дослідники і письменники як В. Бачинін, К. Вульф, де Сад, Ф.М. Достоевський, В. Єрофєєв, М. Култаєва, Т. Манн, М. Енаф та інші.

Питання про сутність забороненого антропологічного знання і його легітимізації в культурі модерну набувають особливої **актуальності** в філософії і інших гуманітарних науках, оскільки вони намагаються встановити причини і наслідки, а також вплив на сучасну людину її природнього інтересу і потягу до темної забороненої сфери буття.

Метою роботи є філософсько-антропологічний розгляд феномену забороненого антропологічного знання в культурі модерну і існуючих форм його легітимізації в суспільстві.

В другій половині дев'ятнадцятого сторіччя Ф. Ніцше задекларував думку, що «Бог помер», цим зазначаючи, що християнська релігія виявилась нездатною до подолання міжконфесійних протиріч, а тому людині самій необхідно піднятися вище й підняти велич таємниці людського духу [5, с. 390].

Ще до Ф. Ніцше були спроби «розгромити» існуючу систему, вказати на її фундаментальні недоліки і стати до неї в опозицію. Так, Маркіз де Сад пропагував філософію, згідно з якою людині притаманна комбінація двох пристрастей: насолоди і насилля (руйнування). Через своїх героїв і героїнь автор відмовляв суспільству і окремій людині в їхньому праві чинити суд над розпустою, вважаючи, що потреба в чуттєвих насолодах є природньою. Сад поступово знаходить причину появи зла – християнство, ідею Бога. В. Єрофєєв зазначає, що герой Сада зовсім не відчуває карамазівських мучень. Він невдоволений Богом, оскільки останній перешкоджає виконанню примх і

забаганок першого. Цей герой – атеїст зрікається бога. Тим не менш, самий цей жест в культурній і соціальній ситуації вісімнадцятого сторіччя, а ера Просвітництва, незважаючи на свою вільну думку або тих, хто вільно мислить, не була, атеїстичною, не міг пробудити емоційне напруження в герої. Коли християнські цінності і мораль залишились без надійного фундаменту і стали здаватися чимось ірреальним, герой Сада доводить до логічного кінця справу визволення завдяки, як і повинно бути в вісімнадцятому столітті [4].

Модерна культура характеризувалась вірою в розум, в те, що наука може дозволити людині пізнати істину. Такий розум «існує у вигляді раціональної здатності судження, яка оперує об'єктивними властивостями речей і має за результат всезагальне і необхідне знання» [2, с. 35] Перехід від надчуттєвого світосприйняття до чуттєвого, тобто такого, що є властивим для раннього і середнього модерну, де все можна теоретично підгрунтувати і пізнати, породив жагу до деміфологізації світу. Руйнування аксіологічного простору людського буття призводить до того, що заборонене й злочинне таємно легалізується [1, с. 133] Слід також зауважити, що в порівнянні з пізнанням позитивної сторони життя, пізнання темної її сторони є більш яскравим і емоційним.

Багато творів мистецтва й літератури піднімають тему протиставлення раціонального і ірраціонального в людині. Так, в кримінальному жанрі завжди є прояв темного і ірраціонального (містичного, злочинного або іншого девіантного) антропологічного компоненту. Саме з ним іде боротьба героя задля перемоги світла і встановлення справедливості. Вказаний темний девіантний компонент необхідний, оскільки він дає змогу протиставити поняття світло тіні, а добро злу.

Цікаво те, що в останні десятиріччя значення релігії знову починає зростати, тобто йде процес десекуляризації. Питання сакрального набуває актуальності у зв'язку із міфологічним, надчуттєвим світосприйняттям буття і культури людиною. К. Вульф вказує на потребу в вивченні процесів, пов'язаних

із сакральним в сучасності. Якщо колись здавалося, що Просвітництво звільнилося від релігії, а заміною став прогрес, то *Modernity* характеризується втратою цим процесом своєї ваги і значущості. Людина усвідомлює нестачу сакрального, що ставить певні вимоги до кожного. Необхідно уяснити наступні тези щодо сакрального (по Вульффу [3]): по-перше, поняття сакрального є багатозначним; йому неможна надати єдине визначення. Так, *sacer* означає святий і проклятий, *tabu* – чистий і брудний. По-друге, відношення до сакрального парадоксально. Воно і захоплює, і жахає. По-третє, за допомогою жертви сакральне встановлює порядок з хаосу. Тому, воно неминуче пов'язано з насиллям і смертю» [3, с. 99].

Можливо сама детективна формула орієнтована на злочин (на жертву і жертвоприношення) для того, щоб надати шанс встановити порядок серед хаосу, що панує. В художніх текстах Ф.М.Достоевського, при порушенні християнських заповідей, людина (антигерой) отримує доступ або відкриває особливе знання, що є забороненим, а тому таким привабливим. Крім того, виявляється, що людина схильна до жорстокості і агресії. Це наочно показано ще в текстах де Сада, коли письменник розвиває тему розпусних страстей, вгадує майбутній інтерес західної культури в двадцятому сторіччі до проблеми сексуальності. [4]

Вказані теми жорстокості, насилля і сексуальності є забороненим знанням. В сучасній науці цей феномен отримав назву *синдрому вуайеризму* [6, с. 39] Автор зазначає, що для кожної нормальної людини характерно бажання підглядання. Нормальні люди задовольняють це бажання саме за рахунок відповідних літературних жанрових творів або аудио-візуальних засобів, не виходячи за встановлені соціальні і моральні норми [ibid.]. Ці засоби задоволення вказаної потреби легітимізують заборонене знання, роблять його відкритим і доступним.

В якості підтвердження можна привести приклад із комерційним успіхом творів де Сада (багато з них були під заборною більш ніж півтора сторіччя). В. Єрофєєв зазначає, що з появою жертви світ де Сада починає жити по нових законах; заборона насолоди не тільки робить його більш привабливим, але й змушує героя шукати абсолютної безкарності. Саме безкарність злочину є суттєвою ознакою експерименту де Сада. Автор доходить в своїй логіці руйнування традицій до кінця. Він послідовно зрікається всіх норм і ритуалів сімейного й суспільного життя, що освячені філософією. Під заборону підпадає творення добра, і питання про те, коли постраждає сам герой і стане черговою жертвою – це лише питання часу [4]. Цей деструктивний процес нагадує феномен серійних вбивств і їх дослідження в науковій і художній літературі.

Феномен заборони девіантних або стигматизація перверзійних вчинків людини породжує в сучасному суспільстві масового споживання постійний інтерес. Тому недивною здається популярність театральних вистав, наприклад, Романа Віктюка, який ставить і твори де Сада, і п'єси Жана Жене, що епатують людину, і є відкритим викликом суспільству, його моральним нормам і цінностям. Режисер одночасно «спокушає» і вчить глядача, тренує почуття. Питання про те, які ж смисли виносять реципієнти таких художніх вистав, напряму залежить від їхньої внутрішньої культури, підготовки, рівня освіти, запасу фонових антропологічних знань і інших культурно-соціальних факторів. В результаті автори і режисери часто-густо залишають право і відповідальність бути суддею самому глядачеві.

Відсутність або недостатність знання породжують страхи. Вони стають все більш сильними, колективними з прогресом і розвитком суспільства і його культури. Страх матеріалізується, він відчувається людиною фізично. Крім того, цей феномен є тим про що не прийнято відкрито говорити, тобто певним чином забороненим. Цим явищем зацікавилися вчені, які почали серйозно вивчати людський страх. Філософи (зокрема екзистенціалісти, наприклад, у

С.Кьєргегора, Ж.-П. Сартра і у А. Камю навіть назви творів вже навіюють страх: «Страх і трепет», «Тошнота» і «Чума», відповідно), письменники, психоаналітики, соціологи та інші розглядають страх і його особливості, функції, властивості і вплив на людину в модерній культурі.

С.Є. Ерліх вказує на те, що феномен страху пов'язаний з культур філософським поняттям *жертви*, що будь-який мисливець може сам стати жертвою в харчовому ланцюжку. Дослідник робить висновок, що насилля і страх живлять один одного. Він приводить такі приклади: чи ви звертали свою увагу на те, з яким задоволенням прості перехожі намагаються заглянути в гроб під час похорон? Чим можна прояснити популярність фільмів жахів? [7].

В сучасному інформаційному світі, де пропаганда може діяти як зомбування, як механізм підтримки певної, часом необ'єктивної колективної думки, таким чином легалізуючи дії влади (якщо в середньовіччі аналогом було полювання на відьом, то в масовій культурі – це, наприклад, політичні репресії, полювання на міфічного ворога, що об'єднує націю заради досягнення ілюзії справедливості і верховенства права в державі). Носієм пропагандистської кампанії можуть бути будь-які масові медіа, в тому числі різні жанри літератури, кіно, телебачення і глобальні електронні мережі, які демонструють заборонене антропологічне знання і хоча б часткову боротьбу з його негативними наслідками.

Розгляд феномену забороненого антропологічного знання показав, що це явище має давні коріння, і інтерес до такого знання завжди характеризував людину. На протязі століть епохи Модерну феномен забороненого антропологічного знання не тільки стає популярним в культурі, але й певним чином легітимізується. Засобами такої легітимізації виступають різні мистецькі форми, що актуалізують темне знання, інформують, застерігають і вчать сучасну людину контролювати свій потяг до забороненого.

Література

- Бачинин В.А. Достоевский: метафизика преступления (Художественная феноменология русского протомодерна) / В.А. Бачинин. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2001. – 412 с.
- Бистрицький Є.К. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Є.К. Бистрицький, С.В. Пролеєв, Р.В. Кобець, Р.В. Зимовець – К. : «Альтпрес», 2003. – 192 с.
- Вульф Кристоф Антропология: История, культура, философия / пер. с нем. Г. Хайдаровой. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2008. – 280 с.
- Ерофеев В. Маркиз де Сад, садизм и XX век / В. Ерофеев // В лабиринте проклятых вопросов. – М. : Советский писатель, 1990.
- Манн Т. Философия Ницше в свете нашего времени / Собрание соч.-й. М., 1960, Т.10, сс. 346-391
- Разлогов К.Э. Не только о кино / К.Э. Разлогов; Ред.-сост. Т.С. Стяжкина. – М. : Совпадение, 2009. – 285 с.
- Эрлих С.Е. О жертве // Режим доступа: http://magazines.russ.ru/novyi_mi/2011/12/er12.html

Феномен запрещенного антропологического знания и культурные формы его легитимизации

Крапивник А.

Статья посвящена рассмотрению феномена запрещенного антропологического знания. Показано, что это явление имеет давние корни, и интерес к нему свойственен человеку. На протяжении эпохи Модерна феномен запрещенного знания не только приобрел популярность в культуре, но и получил определенную легитимизацию. Способами такой легитимизации становятся разные формы искусства, которые актуализируют темное знание, информируют, предупреждают и учат современного человека контролировать свое стремление к запретному.

Ключевые слова: запрещенное антропологическое знание, Модерн, легитимизацию, преступление, насилие

The Phenomenon of Forbidden Anthropological Knowledge and Cultural Forms of its Legitimization

Krapivnyk G.O.

This paper is devoted to considering the phenomenon of forbidden anthropological knowledge. It was shown that the concept has a long history, which proves that it has always been typical of a person to be interested in this knowledge. Over the period of Modernity, the phenomenon of forbidden knowledge has not only gained popularity in the culture, but also obtained certain legitimization. The means of legitimizing include different forms of art that activate dark

knowledge, inform, warn and teach the modern person to control his or her strive for forbidden issues.

Key words: forbidden anthropological knowledge, Modernity, legitimization, crime, violence

The Phenomenon of Forbidden Anthropological Knowledge and Cultural Forms of its Legitimization

Статья посвящена рассмотрению феномена запрещенного антропологического знания. Показано, что это явление имеет давние корни, и интерес к нему свойственен человеку. На протяжении эпохи Модерна феномен запрещенного знания не только приобрел популярность в культуре, но и получил определенную легитимизацию. Способами такой легитимизации становятся разные формы искусства, которые актуализируют темное знание, информируют, предостерегают и учат современного человека контролировать свое стремление к запретному.

Ключевые слова: запрещенное антропологическое знание, Модерн, легитимизацию, преступление, насилие

The consideration of the phenomenon of philosophical anthropological *knowledge* and *cognition* originates from the ancient times. Even the Biblical stories show that a man was interested in the forbidden and it was an integral part of cognition. For example, in the Book of Genesis the God created both the Light and the Darkness, and then Adam and Eve broke God's law and ate of the fruit of the Tree of the Knowledge of Good and Evil (therefrom the term «forbidden fruit»). Thus, it is not surprising that literature and art tell about the dark side of life, mysteries, crimes, and criminal laws, unknown to the public. The advent of Modernity this problem became especially topical, since the scope of knowledge and the pace of life were growing, civilization and science were developing, and progress set new requirements to the person. In the medieval times, human reason were considered weak, whereas the church insisted on obeying God's will and divided knowledge into permitted and forbidden based on the Christian rules and norms. It performed the anthropological functions of the regulatory, enlightening and censoring authority. However, situation gradually changed. Culture was secularized. Earlier certain dedicated religious techniques allowed a person to be in harmony with the world and himself/herself (repentance, prayer etc.). They served the means of mental self-regulation and fulfilled the compensatory function. As a result of secularization the role of church

lost its dominant features. It yielded to temporal norms, rules and laws. Therefore, knowledge and cognition provide the modern person with certain freedom, limited by the need to comply with the rights and freedoms of the citizens of the society one lives in.

In philosophical anthropological, sociological, psychological, culturological research the topic of the forbidden knowledge was analysed by such scientists and writers as V. Bachinin, Ch. Wulf, Sade, F.M. Dostoevsky, V. Yerofeev, M. Kuldaeva, T. Mann, M. Henaff and others.

The issue of the sense of the forbidden anthropological knowledge and its legitimization in the culture of Modernity become of high **topicality** in philosophy and other Arts, since they seek to establish causative relations and the impact of the human natural interest and strive for the dark forbidden aspect of existence on the modern person.

The **aim** of the paper is to consider the phenomenon of the forbidden knowledge from the philosophical and anthropological standpoint in the culture of Modernity and existing forms of its social legitimation.

In the second half of the nineteenth century F. Nietzsche declared that the God is dead, thus indicating that Christianity appeared unable to overcome interreligious conflicts, therefore, the person had to rise and raise the mystery of the human spirit [5, p. 390].

Even before F. Nietzsche there were attempts to «destroy» the existing system, show its fundamental errors and oppose to it. For instance, Sade promoted the philosophy, according to which the person has a combination of two passions: enjoyment and violence. Via his heroes and heroines the author deprived the society and a person of their right to judge and punish libertinage, suggesting that the need of sensual enjoyment is natural. Sade gradually found the reason of evil – Christianity, the idea of God. V. Yerofeev indicates that Sade's hero is not subject to Karamazov sufferings. He is dissatisfied with God as the latter interferes with the fulfilment of

whims and fancies of the former. This hero is atheistic. Nonetheless, this event in the cultural and social situation of the eighteenth century, the Enlightenment, despite freedom of thought, was not atheistic, could not awaken emotional suspense. When Christian values and moral stayed with no stable foundation and became somewhat unreal, Sade pushes his hero to follow his logic of liberation to the end, as it should be in the eighteenth century [4].

The culture of early Modernity believed in the reason, in the fact that the science allows a person to learn the truth. This reason exists as the rational ability to think, which operates objective properties of objects and aims at comprehensive and necessary knowledge [2, p. 35] Transition from supersensible to the sensible perception, that is to the perception that is typical of early and middle Modernity, where in theory it was possible to justify and cognize everything, caused the strive for demythifying the world. Damage to the axiological domain of human existence results in secret legitimization of the forbidden and criminal issues [1, p. 133] It is also to be noted that cognition of the dark side of life is much brighter and expressive than that of the positive side.

Various pieces of art and literature discuss the opposition of rational and irrational in the person. For example, crime fiction always includes manifestation of dark and irrational (mystical, criminal or otherwise deviant) anthropological component. It is this component that the protagonist fights with in order to defeat the Evil and establish justice. The above element is mandatory, since it enables to make up the opposition of the light and the darkness, the good and the evil.

It is important that over the past decades the role of religion has been growing again, i.e. there has been desecularization. The issue of the sacred has become topical in respect of mythological, supersensible perception of the existence and mentality. K. Wulf points at the need to study the processes, related to the sacred issues in the Modernity period. Once it appeared that the Enlightenment eliminated religion, replacing it with progress, but the late Modernity is characterized by the fact that this

process loses its importance. A person realizes the lack of the sacred, which sets certain requirements to each individual. The following ideas regarding the concept of the *sacred* should be clarified (according to Wulf [3]): firstly, the concept of the sacred is polysemantic; it may not be given one exhaustive definition. For instance, *sacer* means *saint* and *danned*, *tabu* stands for *pure* and *dirty*. Secondly, the attitude to the sacred is paradoxical. It attracts and frightens at the same time. Thirdly, owing to the victim the *sacred* transforms chaos into order. Therefore, it is inevitably connected with violence and death» [3, p. 99].

Perhaps the very detective formula is focused on the crime (the victim and the sacrifice) in order to provide a chance and set the order in the ruling chaos. Literary texts by F.M.Dostoyevsky state that in case of trespassing Christian commandments a person (antihero) is given the access to or discovers special knowledge, which is forbidden, and thus so appealing. Moreover, it is found out that a human being is prone to violence and aggression. This was clearly shown as early as in the texts by Sade, when the writer developed the topic of lewdness, foresees further interest of the Western culture in the twentieth century to the problem of sexuality. [4]

The themes of violence and sexuality belong to the forbidden knowledge. In the modern science the related human psychological phenomenon has been called the *syndrome of voyeurism* [6, p. 39]. The author notes that it is typical of each normal person to peep. Thus, normal people satisfy their need via respective literary genre texts or audio and video records, staying within the established social and moral norms [ibid.]. These means of meeting the need legitimate forbidden knowledge, make it open and accessible.

The aforesaid may be confirmed by the commercial success of the novels by Sade (many of which were censored over one and a half centuries).V. Yerofeev argues that with the victim the world created by Sade begins to live according to new rules; prohibition of enjoyment not only makes it more attractive but also pushes him or her to seek absolute impunity. It is the impunity that is the main specific feature of

Sade's experiment. The author keeps to his logic of destruction to the end. He consistently rejects all norms and rituals of the family and social life blessed by philosophy. Creation of good becomes forbidden, and the question of when the hero will suffer himself and turn into a victim is only the matter of time [4]. This destructive process reminds of the phenomenon of serial murders and their studying in the field of scientific research and literature.

The phenomenon of forbidding deviant or stigmatization of perverse human actions remains popular with the modern society of mass consumption. Therefore, the demand for theatrical performances produced by, e.g. Roman Viktyuk, is not surprising. The director stages works by Sade and plays by Jean Genet, which shock and provoke a person and are a clear challenge for the public, their moral rules and values. R. Viktyuk simultaneously «tempts» and teaches the viewer, trains his or her feelings. The question of the sense and ideas inspired by these performances is directly dependent on the individual culture, competence, education, background anthropological knowledge and other cultural and social factors. As a result authors and directors quite often grant the right and responsibility to be the judge to the viewer.

Lack or insufficient knowledge create fears. They become stronger and more common with progress, social and cultural development. Fear appears material, it is felt by the person physically. The concept of fear is personal, intimate and somewhat forbidden. It raised the interest in scientists who commenced serious research into the human fear. Philosophers (in particular, existentialists, S.A. Kierkegaard, J.-P. Sartre and A. Camus even provide frightening titles to their novels: «Fear and Trembling», «Nausea» and «The Plague», respectively), writers, psychoanalysts, sociologists and others consider the concept of fear and its features, functions and specifics as well as its impact on the person in the culture of Modernity.

S. Erlikh states that the phenomenon of fear is related to the cultural philosophical concept of the *victim*, which implies that any hunter may become the

victim one day in the food chain. The researcher concludes that violence and fear encourage each other. He supplies the following examples: Have you paid attention to the fact common passers-by always try and enjoy looking into a coffin during the funeral? How can we explain popularity of horror films? [7]

In the contemporary information world, where propaganda may act as zombieing, as a mechanism of promoting certain, sometimes subjective collective thought, thus legalizing the activities of the authorities (in the medieval times the analogue was a witch-hunt, and in the mass culture these are, e.g., political repressions, chasing a mythical enemy, which unite the nation for reaching the illusion of justice and the rule of law in the state). The propaganda campaign carrier may be represented by any mass media, including different literary genres, films, television and global electronic networks, which demonstrate forbidden anthropological knowledge and at least partial struggle against its adverse effects.

The consideration of the phenomenon of forbidden anthropological knowledge showed that it has a long history, and the interest in the people have always been interested in this knowledge. Over the centuries of the Modernity period the phenomenon of forbidden anthropological knowledge has not only become popular in the culture, but it has also been somewhat legitimized. The means of this legitimization are various art forms, activating the dark knowledge, informing, warning and teaching a modern person to control his or her strive for the forbidden issues.